29/04/2022

Παυλόπουλος: Ο Ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος και η πολυπρισματική σημασία του

/ Γνώμες

Προκόπης Παυλόπουλος: Ο Ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος κατά το άρθρο 2 παρ. 1 και η πολυπρισματική σημασία του στην εποχή μιας επώδυνης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης

Κύμη, 29.4.2022

Ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Προκόπιος Παυλόπουλος συμμετέσχε σ' εκδήλωση που οργάνωσε στην Κύμη Ευβοίας, την 29η Απριλίου 2022, για τα 60 χρόνια από τον θάνατο του Γεωργίου Παπανικολάου ο Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος «Ιπποκλής», ο οποίος έχει αποστολή μεταξύ άλλων και την στήριξη των δράσεων του "Ινστιτούτου Γεωργίου Παπανικολάου". Στην ομιλία του, με τίτλο «Η αξία του Ανθρώπου κατά το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος και η σημασία της στην εποχή μιας επώδυνης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης», ο κ. Προκόπιος Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

Πρόλογος

Κατά την διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, «*ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας*». Πρόκειται για θεμελιώδη διάταξη του Συντάγματος, η οποία, θέτοντας τον Άνθρωπο στο επίκεντρο του ρυθμιστικού του πεδίου -επέκεινα δε της όλης Έννομης Τάξης- καθιερώνει τον εν γένει Ανθρωποκεντρικό του χαρακτήρα, με όλες τις εντεύθεν κανονιστικές και θεσμικές συνέπειες. Θεωρία και νομολογία συνομολογούν, ότι η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος για την προστασία της αξίας του Ανθρώπου δεν καθιερώνει δικαίωμα αλλά διαδραματίζει πολύ ευρύτερο ρυθμιστικό ρόλο στο πλαίσιο του συνόλου του Συντάγματος, συνιστώντας γενική ρήτρα, μέσω της οποίας «*φωτίζεται* » ερμηνευτικώς κάθε άλλη συνταγματική διάταξη. Τούτο συνάγεται και από την, καθ' όλα συνειδητή, επιλογή του Συντακτικού Νομοθέτη να θέσει την διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 προ των διατάξεων του Δεύτερου Μέρους περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, κι ακόμη πιο εμφατικά στην αρχή του Συντάγματος, ήτοι στο Α΄ Τμήμα του Πρώτου Μέρους περί βασικών διατάξεων, δηλαδή στο Τμήμα που φέρει τον τίτλο «*Μορφή του Πολιτεύματος*».

Α. Ο Ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος

Το ότι οι διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος καθιερώνουν, υπό θεσμικούς αλλά και lato sensu πολιτικούς όρους, τον Ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Συντάγματος οδηγεί, κατ' ανάγκην -και υπό τους όρους της γραμματικής, τελεολογικής και συστηματικής ερμηνείας του- στην αποδοχή των εξής θέσεων:

1. Όλες οι διατάξεις του Συντάγματος, καθώς και οι εκτελεστικές του διατάξεις, δίχως καμία, απολύτως, εξαίρεση, πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται και από τις τρεις Εξουσίες -την Νομοθετική, την Εκτελεστική και την Δικαστική- με στόχο την προστασία του Ανθρώπου, ιδίως δε την υπεράσπιση των κάθε είδους δικαιωμάτων του.

Μέσα σε αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι, όταν το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος καθιερώνει την επιταγή του σεβασμού και της αξίας του Ανθρώπου:

α) Επιβάλλει όχι μόνο την «*αμυντική*» υπεράσπιση της αξίας του Ανθρώπου -ήτοι την αποτροπή της προσβολής της *in concreto*– αλλά, *a fortiori*, και τον ενεργό σεβασμό της στην πράξη. Και μάλιστα με συγκεκριμένα μέτρα, τα οποία ενεργοποιούνται τόσο περισσότερο, όσο η αξία του Ανθρώπου εκτίθεται σε μεγαλύτερη διακινδύνευση. Και τέτοια παραδείγματα διακινδύνευσης παρέχουν, κατ' εξοχήν, από την μια πλευρά η Τεχνολογία, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της συμπεριφοράς της Επιστήμης έναντι των γονιδίων. Και, από την άλλη πλευρά, η Οικονομία, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της οφειλόμενης αντίστασης απέναντι στην κάθε μορφής εμπορευματοποίηση του Ανθρώπου.

β) Υπενθυμίζει, προς κάθε κρατικό –υπό την ευρεία του όρου έννοια φυσικά- όργανο ότι ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του Ανθρώπου αποτελούν όχι απλώς υποχρέωση αλλά, ρητώς και αδιαστίκτως, «*την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας*». Και μόνον η διατύπωση αυτή καθιστά τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου πρώτιστη και, κατά λογική ακολουθία, θεμελιώδη προτεραιότητα για την Πολιτεία και τα όργανά της.

2. Λόγω της γενικότητας της ρύθμισής του, ειδικότερα δε λόγω της χρησιμοποίησης του όρου «*Πολιτεία*», αναφορικά με την οριοθέτηση της υποχρέωσης σεβασμού και προστασίας της αξίας του Ανθρώπου, η υποχρέωση αυτή απευθύνεται:

α) Στο Κράτος, εν συνόλω, υπό την έννοια ότι η υποχρέωση αυτή βαρύνει τα κάθε είδους όργανα και των τριών Εξουσιών, της Νομοθετικής, της Εκτελεστικής και της Δικαστικής.

β) Πέραν της «*Πολιτικής Κοινωνίας*», κατά τ' ανωτέρω, και στην «*Κοινωνία των Πολιτών*», δηλαδή σε κάθε μέλος του κοινωνικού συνόλου.

γ) Άρα από την, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, διευκρίνιση της νομικής έννοιας της αξίας του Ανθρώπου, κατά την διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, και ειδικότερα από την διαπίστωση ότι η αξία –σε αντίστιξη προς την προσωπικότητα κατά το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος- αφορά, πολύ πέραν του προσώπου, το «*Όν*» ως βιολογικό οργανισμό, εν γένει, μ' επίκεντρο την, lato sensu, ζωή

του, εκπορεύονται συγκεκριμένες έννομες συνέπειες ιδίως για τον ίδιο τον Άνθρωπο αλλά και για την Πολιτεία.

Β. Οι έννομες συνέπειες ως προς τον φορέα της αξίας του Ανθρώπου

Με βάση τα όσα προεκτέθηκαν, είναι νομικώς ορθότερο -αν όχι πλήρως επιβεβλημένο και κατά το Σύνταγμα- να γίνει δεκτό πως, τουλάχιστον στο πλαίσιο της Ελληνικής Έννομης Τάξης, δεν νοείται θεσμικώς, ούτε καθ' υποφοράν, δικαίωμα του Ανθρώπου στην ζωή του, ως απόρροια της συνταγματικής κατοχύρωσης της αξίας του. Εκ του ότι ο φορέας της αξίας του Ανθρώπου δεν έχει, κατά νομική κυριολεξία, δικαίωμα επ' αυτής και, συνακόλουθα, επί της ζωής του, συνάγονται και τα εξής:

1. Ο Άνθρωπος δεν έχει πλήρη ευχέρεια -ούτε βεβαίως δικαίωμα- παραίτησης από την υπεράσπιση της αξίας του και της ζωής του. Όλως αντιθέτως, οφείλει να τις σέβεται και να τις υπερασπίζεται πρωτίστως ο ίδιος, δοθέντος ότι, κατά το Σύνταγμα και την εκτελεστική του νομοθεσία, αναγνωρίζεται σε αυτόν μόνο δικαίωμα υπεράσπισής τους, τόσο έναντι της Πολιτείας όσο και έναντι των κάθε είδους τρίτων, φυσικών ή νομικών προσώπων.

   α) *A fortiori*, ο Άνθρωπος δεν έχει πλήρη ευχέρεια διάθεσης της ζωής του. Γεγονός που σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι δεν υφίσταται ούτε δικαίωμα ούτε καν αναγνώριση επιλογής της αυτοκτονίας. Το ότι στην πράξη δεν τιμωρείται, καθ' οιονδήποτε τρόπο, η αυτοκτονία τόσον όταν έχει συντελεσθεί -οπότε δεν θα είχε κανένα νόημα η τιμωρία- όσο και σε περίπτωση απλής απόπειρας, δεν έχει, κατ' ουδένα τρόπο, την έννοια ότι υφίσταται, e contrario, κάποιο δικαίωμα στην αυτοκτονία.

   β) Το αυτό ισχύει, όπως είναι αυτονόητο, και για την εκ μέρους του φορέα της αξίας του Ανθρώπου λήψη απόφασης περί ευθανασίας του. Και μάλιστα τόσον ως προς τις προς αυτόν επιπτώσεις της νομικής απαξίας της πράξης του, όσο και ως προς τους τρίτους, οι οποίοι τον επικουρούν στην ευθανασία.

   γ) Υπ' αυτό το πνεύμα ερμηνείας του Συντάγματος και της εκτελεστικής του νομοθεσίας δεν είναι αποδεκτό θεσμικώς και το ενδεχόμενο εκούσιας «*διακοπής*» των βιολογικών λειτουργιών, με το εντελώς υποθετικό, υπό τα σημερινά δεδομένα, ενδεχόμενο επαναλειτουργίας τους στο μέλλον, κατά τα δεδομένα της Τεχνολογίας, π.χ. με το ενδεχόμενο ενεργοποίησης της μεθόδου της κατάψυξης.

2. Ως παρακολουθηματική, πλην όμως άκρως ουσιώδης, συνέπεια επέρχεται το ότι δεν υφίσταται και οιαδήποτε δυνατότητα του Ανθρώπου να διαθέτει, κατά πλήρη διακριτική ευχέρεια και αντίστοιχη επιλογή, μέρος του σώματός του, κατ' εξοχήν δε ζωτικής σημασίας όργανά του. Έτσι, π.χ.:

   α) Ο Άνθρωπος δεν νομιμοποιείται, κατ' ουδένα τρόπο, να διαθέτει εν ζωή μέρη του σώματός του, όταν η διάθεση αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει σε βέβαιο θάνατο -όπως συμβαίνει με την διάθεση ζωτικών του οργάνων- ή ακόμη και σε σοβαρή διακινδύνευση της ζωής του.

   β) Πολλώ μάλλον αυτό ισχύει στην περίπτωση, κατά την οποία μια τέτοια διάθεση θα είχε ως σκοπό την αποκόμιση κέρδους, ήτοι την εμπορευματοποίηση του ανθρώπινου σώματος. Και σε αυτή την περίπτωση νοείται θεσμικώς κύρωση, η οποία δεν αφορά μόνο τον τρίτο, λήπτη του οργάνου του δότη, αλλά και τον ίδιο τον δότη, αν βρίσκεται ακόμη εν ζωή.

3. Είναι, φυσικά, εντελώς διαφορετικό -και πλήρως σύμφωνο με τα όσα εκτέθηκαν σχετικά με τη νομική έννοια της αξίας του Ανθρώπου- το αν και κατά πόσον ο Άνθρωπος έχει την δυνατότητα να γίνει δότης οργάνων, είτε εν ζωή είτε μετά θάνατον, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις που διαμορφώνει η Έννομη Τάξη, με πλήρη σεβασμό του Συντάγματος. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος περί προστασίας της αξίας του Ανθρώπου επιτρέπει, πάντα με βάση τις ρυθμίσεις των ισχυόντων κανόνων δικαίου:

   α) Το να καταστεί κάποιος εν ζωή δότης οργάνων μετά θάνατον. Το αυτό ισχύει και για την δυνατότητα των οικείων του να δωρίσουν τα όργανα του θανόντος προς τρίτους.

   β) Το να καταστεί κάποιος εν ζωή δότης οργάνων προς οικείους του ή ακόμη και τρίτους, εφόσον βεβαίως αφενός δεν υφίσταται μεγάλη διακινδύνευση της ζωής του και, αφετέρου, αυτή η πρωτοβουλία του ουδόλως έχει, αμέσως ή εμμέσως, σχέση με οιασδήποτε μορφής οικονομική ή άλλη συναφή συναλλαγή, η οποία θα παραβίαζε, αμέσως ή εμμέσως, την προαναφερθείσα γενική αρχή της απαγόρευσης της εμπορευματοποίησης του σώματός του.

Γ. Οι έννομες συνέπειες ως προς την Πολιτεία

Πρέπει, εξ αρχής, να επισημανθεί ότι οι έννομες συνέπειες της νομικής έννοιας της αξίας του Ανθρώπου αφορούν πρωτίστως την Πολιτεία -με την έννοια της σύνθεσης και των τριών Εξουσιών, της Νομοθετικής, της Εκτελεστικής και της Δικαστικής- όπως προκύπτει ευθέως από το γράμμα και το πνεύμα του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος οι οποίες, όπως τονίσθηκε προηγουμένως, καθιστούν τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου «*την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας».*

1. Υπό το φως των προμνημονευόμενων διαπιστώσεων, καθίσταται σαφές ότι οι ερμηνευτικές αυτές αρχές απευθύνονται στην Πολιτεία και στα όργανά της ιδίως όταν θεσμοθετεί μέτρα που θα μπορούσαν να θίξουν την αξία του Ανθρώπου και, κατ' εξοχήν, την ανθρώπινη ζωή λόγω των ανεξέλεγκτων τάσεων της Οικονομίας και της Τεχνολογίας. Αυτονοήτως, τούτο δε ισχύει ως προς την λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή για την υγεία ασθενών, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις της ερμηνευτικής δήλωσης υπό το άρθρο 5 παρ. 4 του Συντάγματος. Ειδικότερα:

   α) Η Πολιτεία οφείλει να θεσμοθετεί τις κάθε είδους εγγυήσεις ώστε ν' αποκλείεται, εντελώς, η προσβολή της αξίας του Ανθρώπου και της ζωής του από δράσεις που καταλήγουν σε κάθε μορφής εμπορευματοποίηση του ανθρώπινου σώματος. Τούτο αφορά κυρίως -και όχι βεβαίως αποκλειστικώς- το πεδίο των μεταμοσχεύσεων και την ρύθμιση του νομικού καθεστώτος των δοτών οργάνων.

   β) Η Πολιτεία οφείλει ν' απαγορεύει την καθιέρωση επιστημονικών πρακτικών, οι οποίες πλήττουν την μοναδικότητα του Ανθρώπου, ιδίως μέσω της αλλοίωσης της γενετικής του ταυτότητας, δοθέντος ότι η μοναδικότητα βρίσκεται, κυριολεκτικώς, στον πυρήνα της αξίας του Ανθρώπου. Επέκεινα, η Πολιτεία οφείλει να θεσμοθετεί:

β1) Αυστηρούς περιορισμούς ως προς την αξιοποίηση της γενετικής τεχνολογίας, προς την κατεύθυνση επέμβασης στην δομή και στην λειτουργία του ανθρώπινου γονιδιώματος, στον βαθμό που θα μπορούσε να επηρεάσει την κατά τ' ανωτέρω μοναδικότητα του Ανθρώπου. Εδώ τίθεται το μείζον ζήτημα της άνευ όρων και προϋποθέσεων απαγόρευσης της κλωνοποίησης, αφού η μέθοδος αυτή οδηγεί σε προαποφασισμένη και προδιαγεγραμμένη δημιουργία απολύτως όμοιων ανθρώπων, αναιρώντας έτσι την μοναδικότητα καθενός τους και προσβάλλοντας ευθέως την ιδιαίτερη αξία κάθε ανθρώπινης ύπαρξης.

β2) Αυστηρούς περιορισμούς ως προς την χρησιμοποίηση της μεθόδου των αμβλώσεων. Με την έννοια, ότι η μέθοδος αυτή είναι συνταγματικώς ανεκτή μόνον όταν δεν θίγει την αξία και την ζωή του Ανθρώπου αλλά, όλως αντιθέτως, αποβαίνει, με στέρεη επιστημονική τεκμηρίωση, μέσο προστασίας τους.

2. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο ζήτημα του συνταγματικώς επιβεβλημένου τρόπου θεσμικής αντιμετώπισης του προβλήματος της ευθανασίας, σε συνδυασμό με το γενικότερο ζήτημα του τρόπου, με τον οποίο η Πολιτεία οφείλει, κατά την διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, να συμπαρασταθεί στον βαρέως πάσχοντα Άνθρωπο, κυρίως κατά το τελευταίο στάδιο της ασθενείας του.

α) Υπό το πρίσμα της διάταξης του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, και προκειμένου να εκπληρώσει την υποχρέωσή της για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου, σε συνδυασμό με τις υποχρεώσεις της που προκύπτουν κατά το Σύνταγμα από την θεσμική κατοχύρωση του Κοινωνικού Κράτους Δικαίου και των Κοινωνικών Δικαιωμάτων, η Πολιτεία έχει χρέος να διασφαλίσει στον βαρέως πάσχοντα -και ιδίως σ' εκείνον που βρίσκεται σε μειονεκτική κοινωνική και οικονομική κατάσταση- συνθήκες αξιοπρεπούς διαβίωσης και νοσηλείας ως το τέλος της ζωής του. Προς τούτο είναι ανάγκη η Πολιτεία, υπό όρους συνταγματικώς κατοχυρωμένης υποχρέωσης, ν' αναπτύσσει, παραλλήλως με τις κλασικές νοσοκομειακές δομές, και ανάλογες υποστηρικτικές δομές για τον πάσχοντα, οι οποίες πρέπει να οργανώνονται και να λειτουργούν ως δομές «*παρηγορητικής υποστήριξης*».

β) Τέλος, τίθεται το ζήτημα του ποιες πρέπει, κατά τις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, να είναι οι πρόνοιες της Έννομης Τάξης ως προς τον τρόπο, με τον οποίο η Πολιτεία αλλά και η Ιατρική

Επιστήμη οφείλουν να συμπαρασταθούν στον βαρέως πάσχοντα, που έχει φθάσει πλέον στο τελευταίο στάδιο της ασθενείας του και δεν υφίσταται, επιστημονικώς, πιθανότητα αποφυγής του θανάτου. Σε αυτή την περίπτωση, και προκειμένου ο πάσχων να μην υποφέρει υπό όρους που αναιρούν την αξία του και την αξιοπρέπειά του, είναι όχι μόνο νοητή αλλά μάλλον επιβεβλημένη, συνταγματικώς και ηθικώς, η θεσμοθέτηση της κατάλληλης μεθόδου καταστολής. Πρόκειται για την λεγόμενη «*παρηγορητική καταστολή*» ως την επέλευση του θανάτου η οποία, στο πλαίσιο του γαλλικής Ιατρικής και Νομικής Επιστήμης, αποκαλείται «*sédation à long terme*» ή «*sédation terminale*».

Δ. Οι έννομες συνέπειες ως προς τους τρίτους

Τα όσα ήδη εκτέθηκαν, ως προς τις κατά την διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος υποχρεώσεις τόσο του ίδιου του φορέα όσο και της Πολιτείας αναφορικά με τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου, προσδιορίζουν με σχετική ευχέρεια και τις υποχρεώσεις των τρίτων προς την ίδια κατεύθυνση.

1. Πριν από κάθε άλλη προσέγγιση εν προκειμένω πρέπει να σημειωθεί -και πάλι όχι μόνο σε νομικό επίπεδο αλλά και σ’ επίπεδο ηθικής- ότι οι συνταγματικές ρυθμίσεις για την αξία του Ανθρώπου και για το Κοινωνικό Κράτος Δικαίου επιβάλλουν στους τρίτους, και ιδίως προς εκείνους που έχουν τα μέσα, να δείξουν κυρίως προς τον βαρέως πάσχοντα συνάνθρωπο την Αλληλεγγύη τους. Και εδώ τίθεται μ’ επίταση το ζήτημα της συμπόρευσης Πολιτείας και τρίτων στην ανέγερση των δομών παρηγορητικής στήριξης, για τις οποίες έγινε λόγος προηγουμένως. Η θέση αυτή συνάδει πλήρως και προς το γράμμα και το πνεύμα της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος, κατά την οποία: «*Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης».*
2. Κατά τα λοιπά, το γράμμα και το πνεύμα του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος καθιστά, έναντι των τρίτων, επιβεβλημένη την απαγόρευση -άρα και την αντίστοιχη καθιέρωση αδικοπραξίας ή και εγκλήματος όταν παραβιάζεται η απαγόρευση αυτή- μεταξύ άλλων και των εξής συμπεριφορών:

α) Της συμμετοχής, καθ’ οιονδήποτε τρόπο, στην αυτοκτονία.

β) Της σύμπραξης, και πάλι καθ’ οιονδήποτε τρόπο, στην πρακτική της ευθανασίας.

γ) Της εκδήλωσης στην πράξη οιασδήποτε μορφής συναλλαγών σχετικών με μεταμοσχεύσεις -π.χ. με δωρεές οργάνων- οι οποίες έχουν, έστω και εμμέσως, σχέση με οικονομικά ανταλλάγματα και, έτσι,

καταλήγουν να εξωθούν π.χ. τον δότη ή τους οικείους του ή άλλους τρίτους μεσάζοντες σε νομικώς και ηθικώς πλήρως απαξιωμένες πρακτικές εμπορευματοποίησης του σώματος.

Επίλογος

Είναι κάτι παραπάνω από προφανές ότι ο Συντακτικός Νομοθέτης, επικουρούμενος και από τις πολύ μεγάλες εκφραστικές δυνατότητες της Γλώσσας μας, κάθε άλλο παρά τυχαία κατέληξε στην έννοια της «*αξίας*» -και όχι στην διεθνώς καθιερωμένη έννοια της «*αξιοπρέπειας*»- στο πλαίσιο της διάταξης του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος. Όπως άκρως συνειδητή και συμβολική πρέπει να θεωρηθεί και η επιλογή του να θέσει την άνω διάταξη στο Α΄ Τμήμα του Πρώτου Μέρους τους Συντάγματος. Τα δεδομένα, λοιπόν, αυτά πρέπει ν’ αξιοποιούνται, στο ακέραιο, από τον ερμηνευτή και τον εφαρμοστή των συνταγματικών εν γένει ρυθμίσεων, κατ’ εξοχήν σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από μια βαθιά και, συνακόλουθα, επώδυνη κοινωνική και οικονομική κρίση.